

מסכת נזיר, פרק ששי 'שלשה מינין' (לד-לז)

הערות ובאורים בפשט

(לד:) 'רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין חייב עד שיאכל שני חרצנים וזג. ואלו הן חרצנים ואלו הן זגים...' – התוס' כתבו (מקור דבריהם בירושלמי כאן סוף ה"ב. וכ"כ 'המפרש' להלן לט.), שר' אלעזר בן עזריה סובר כר' יוסי, שהזג הוא החיצוני, והחרצן – הפנימי. באור דבריהם: טעמו של ראב"ע, שהכתוב 'מחרצנים ועד זג' בא לחדש שגם כאשר לא אכל כזית שלם, אם אכל זג ושני חרצנים, הרי הוא חייב. וכדרך שמצאנו באכילת 'בריה' לחייב אף בפחות מכזית, מפני חשיבות הדבר. אך לרבי יהודה, כמובן, אין לפרש כן, לפי ששתי קליפות וגרעין אחד אינם צורת ברייתו של הענב.

ובזה אתי שפיר מה שאמרו בגמרא (לה.) שרבי אלעזר סבר כרבי אלעזר בן עזריה, והרי ר"א מחייב אף על עלין ולולבין, ואיך יסבור שאם יאכל כזית זגים לא יתחייב, במה יגרעו הזגין מעלין ולולבין? אלא ודאי אם יאכל כזית שלם אף מזגים לבד יתחייב לרבי אלעזר. ודרשת 'מחרצנים ועד זג' באה לחייב אף בפחות מכזית, מדין 'בריה'.

ואפשר עוד לפי זה, שאינו חייב אלא אם אכל זג ושני חרצנים של אותו ענב. (הגרי"ז מבריסק)

(לה:) 'זמיעט וריבה – לולבין אין עלין לא' – והלא בתחילת הסוגיא אמרו לרבי אלעזר 'אפילו עלין ולולבין במשמע?' ודוחק הוא לחלק שה'עלין' של כאן קשים ואינם נאכלים, כשבישתא, וה'עלין' שאמרו שם – רכים (כמוש"כ בתוס') – שכאן וכאן 'עלין' קאמרינן, והיה לו לפרש. ועוד, חכמים שממעטים שיבשין, למה מרבים עליהם (ועל זה רמזו בתוס' להסביר, שאינם קשים ממש כמותם). ונראה שהגרסה הנכונה היא כגרסת הספרים 'אפילו עלין ולולבין' (שו"ת הרשב"א ח"ג שמה).

ובתשובה אחרת להרשב"א (ה"א תלא) פרש את גרסתנו, שבדוקא אמרו (בראש הסוגיא) 'אפילו עלין ולולבין במשמע', ולא אמרו 'עלין ולולבין אסורין' או 'מצטרפין', והכוונה, שמשמעות 'מכל אשר יעשה מרבה הכל, אפילו העלין. אך באמת מיעט הכתוב שבישתא וכל כמותו, דהיינו העלין שאינם נאכלים. אבל הלולבין הנאכלין – אסורין.

(לז.) 'אמר ליה: הנח לתרומה בזמן הזה דרבנן' – לא אמר 'קסבר תרומה בזה"ז דרבנן', משמע שכן נוקטים בגמרא בפשיטות. וכן משמעות סוגיות נוספות. וזה כדעת הראשונים (רמב"ם, ר"י, רשב"א) שפסקו כן להלכה. (תשב"ץ ח"ג קצט; בהגר"א י"ד שלא סק"ו). וכן פסק בשו"ע (י"ד שלא, ב).

סיכומי כללים

כלל ופרט, ריבוי ומיעוט (לד-לה)

התורה – ארוכה מארץ מדה. ואף מידותיה שהיא נדרשת בהן – ארוכות הן מארץ ורחבות מני ים. (וראה בהגר"א על הפסוק 'עלם נכחים למבין' – משלי ח, ט) אמנם, אין אנו פטורין לחקור ולדרוש בהן כפי השגתנו. להלן לקט עני שלקטה יד כחה, במידות כלל ופרט וריבוי ומיעוט, באותם נושאים השייכים לסוגיתנו.

הדרשות שבדרך 'כלל' ו'פרט' – מוסכמות הן על הכל. ואף החכמים הדורשים 'ריבוי ומיעוט', דורשים לעתים בכלל ופרט, כמבואר בסוגיתנו (ע' בתוספות), והכל לפי ענינו של הכתוב, כפי הנראה לחכמים לדורשו. (וזה אחד מן הטעמים שביאר בספר הכריתות (לר"ש מקינן) שלפיכך מנה רבי ישמעאל י"ג מידות, ולא כל אותן ל"ב של ר"א בנו של ריה"ג – לפי שאותן י"ג מוסכמות על הכל. ולכן בברייתא דר"י

לא מובא 'ריבוי' ו'מיעוט' אלא 'כלל' ו'פרט'. וע' ב'מלא הרועים' (ח"ב) בירור שיטות התנאים, מי מהם סוברים לדרוש בריבוי ומיעוט ומיהם הדורשים בכלל ופרט. וע"ע בשדי חמד ח"ג עמ' 322).

חילוק יסודי בין דרך 'כללי ופרטי' ל'ריבוי ומיעוט' – הפרט הוא פירושו של הכלל ('פרט' – קרוב ל'פרש') כשהוא בא לאחרי, והרי זה כאילו סתם הכתוב ואחר כך פירש. ואם קדם הפרט לכלל, הרי הכלל מהווה הוספה על הפרט. מה שאין כן בריבוי ומיעוט, כל אחד עומד לעצמו, ואין המיעוט פירושו של הריבוי. ומכאן נובעים הרבה חילוקים בתוצאת הדרש. (כמבואר ברש"י סנהדרין מו. תוס' כאן לה: ד"ה איכא. וכן בשו"ת הרשב"א ח"ג שמה, בשם ר' שמואל אבן שניאור).

ואלו הם חילוקי הדרשות:

כלל ופרט – אין בכלל אלא מה שבפרט. היינו, הפרט מבטל את הכלל כאילו לא היה. (אדרבה, הכלל שקדם בא לחזק את הפרט, שמועיל לכך שלא נלמד מ'גזרה שוה' או מ'קל וחומר', להוסיף על הפרט – תוס' לה: וע' בדבריהם להלן מט. ד"ה ומשני; ב"ק נד. ד"ה שה.

בספרי הראשונים מובא דבר זה בשם הגמרא בנזיר כאן – ע' בספר הכריתות ריש בית ה; הליכות עולם ד,ב; ר"ן סנהדרין מה: וכבר העיר על כך ב"בין שמועה' ועוד).

פרט וכלל – נעשה כלל מוסיף על הפרט, לרבות כל דבר. (והפרט שקדם מועיל לכך שלא נדרוש ממידה אחרת למעט – תוס' שם. או כדי ליתן אזהרה מיוחדת על כל פרט ופרט בפני עצמו – פירוש הראב"ד ל'תורת כהנים', א).

כלל ופרט וכלל – אי אתה דן אלא כעין הפרט, כאילו הפרט מייצג קבוצה של אותו סוג הדומה לו. ומבואר בסוגי'תנו שאפילו דומה מצד אחד חשוב הוא כעין הפרט. (וכתב הרי"ף בתוספות (ד"ה מכדי), שזה דוקא למאן דאמר 'כלל בתרא דוקא', אבל לסובר 'כלל קמא דוקא', הרי זה יותר קרוב ל'כלל ופרט', וה'כעין הפרט' מוגבל יותר, וצריך שיהא דומה לו בשני צדדים).

פרט וכלל ופרט – גם כאן אתה דן כעין הפרט, אלא שצריך שהיא דומה לו בשני צדדים, ולא מספיק בצד אחד. (הגבלת יתר של הפרט. ושוב, שיטת רי"ף הנ"ל, שלסובר 'כלל קמא עיקר' מרחיבים אנו את הכלל, שקרוב הוא ל'פרט וכלל', ומספיק בצד שוה אחד.

זה שלא נמנית מידה זו בברייתא דרבי ישמעאל – לפי שקרובה היא ל'כלל ופרט וכלל' ובשניהם דנים 'כעין הפרט', ואינן חלוקות אלא בחילוק דק – חידושי רבנו פרץ כאן. והראב"ד (בפירושו לתו"כ, א) כתב שהמחזור יותר לומר שרבי ישמעאל חולק על דרשה זו. וע' בחידושי הנצי"ב כאן.

שני צדדים שחשובין ושקולים זה לזה, נחשבים כצד אחד (תוס').

ריבוי ומיעוט – המיעוט ממעט מן הריבוי את כל הדברים שאינם דומים לו, ולכן דנים 'כעין הפרט' (בדומה ל'כלל ופרט וכלל').

מיעוט וריבוי – מרבים כל דבר, ומועיל המיעוט למעט דבר אחד. (כמו כאן, שממעטים 'שבישתא' בלבד. והראב"ד כתב (בפי' התו"כ, א) שמיעוט ה'שבישתא' אינו משום ה'מיעוט', אלא ממשמעות הריבוי 'כל אשר יעשה מגפן' ולא הגפן עצמו. ומבוארת שיטתו שם ש'מיעוט וריבוי' הרי היא כ'פרט וכלל', ו'כל שכן הוא', כדבריו. וצ"ע).

ואמנם בסוף הסוגיא ממעטים אף עלין (לגרסתנו), וכבר דנו הראשונים בדבר והסבירו שהכוונה לעלין הדומים לשבישתא – ע' תוס' ושו"ת הרשב"א ח"א תלא וח"ג שמה. ומ"מ מבואר בגמרא לגרסא זו, שב'מיעוט וריבה' ממעטים יותר מאשר ב'פרט וכלל ופרט').

ריבוי ומיעוט וריבוי – מרבים כל דבר, והמיעוט מועיל למעט דבר אחד. (והרי זה כמיעוט וריבוי,

ורבינו קמא – אורחא דקרא הוא. – רבנו תם בתד"ה איכא. ולהראב"ד (מובא לעיל) חלוקים ביניהם (דאי).
מיעוט וריבוי ומיעוט – אינה מידה בתורה (תוס' לה. ד"ה ורבי אלעזר; לה: ד"ה איכא, ע"ש הסברו).

עזר מציון

(לד) איסור יין לנזיר – אין בכתוב אזהרת 'לאו' מפורשת על יין, כי אם 'עשה' – 'מייין ושכר יזיר', אך הדבר פשוט ומוסכם שהנזיר לוקה על שתייתו, או משום 'חמץ יין וחמץ שכר לא ישתה' – 'כלומר, לא ישתה יין ולא דבר שנתערב בו היין והוא השכר, ואפילו החמיצו' (לשון הרמב"ם הל' נזירות ה, ט). או משום הכתוב 'וכל משרת ענבים לא ישתה' (ע' סהמ"צ להרמב"ם 'לא תעשה' רב – רי). לכאורה היה מקום לחייב את השותה יין, גם משום לאו דענבים, שהרי מצאנו לגבי איסור ערלה, שהיין והשמן, שלא כשאר משקים היוצאים מן הפירות, בכלל הפרי הם, וכלולים בכתוב 'וערלתם ערלתו את פרי'. וכן לענין הבאת ביכורים (ע' תרומות יא, ג; חולין קס). ואם כן, הרי גם לולא אזהרה לנזיר על יין, אם היה שותהו היה חייב משום 'ענבים', ועתה שהתוסף לאו, מדוע לא ילקה פעמיים?

אך אין זה דומה, שאף כי היין נחשב 'פרי', אינו קרוי 'ענבים', ולפיכך אינו לוקה אלא אחד. ואולם ב'קרבן אורה' (לה) צידד שילקה שנים, גם משום אזהרת ענבים. אך מהרמב"ם מוכח שאינו לוקה משום 'ענבים'. וכן נראה מפשטות לשון הגמרא. (עפ"י קהלות יעקב ת. וכך צריך לומר לענין בוסר, דהכא מרבים 'גוהרק' מדרשה, ובערלה אסור – דבכלל 'פרי' הוא, אלא שאינו בכלל סתם 'ענבים' – ע' חזו"א מעשרות א, ג).

דברים שאינם ראויים לאכילה – הנזיר חייב על אכילת חרצנים, על אף שאינם ראויים למאכל. וכן חייב על זגים שאינם ראויים (תוס' לד: ד"ה מחרצנים). וב'חמץ יין' שנאמר בתורה – כתב במנחת חינוך (שסח, טז) שאינו חייב עליו אלא בראוי לשתיה. (וצ"ל דשאני מזגים, שאף שהם גם ראויים לאכילה, כיון שאיסורים נאמר בלאו אחד עם חרצנים, שאינם אוכל, חייב עליהם בכל גונו, משא"כ חומץ, לא מצאנו גילוי שחייב בשאינו ראוי. (עוד אפשר שסברתו, שהתורה חייבה רק בחרצנים, שבני אדם רגילים לאכלם עם הענב – ע' שבועות כב: – משא"כ בשאר דברים שאינם ראויים. אך הלא גם חומץ רגילים בו בתיבול). ולולא דבריו היינו אומרים שגלתה תורה בחרצן, שנזיר אסור בכל היוצא מן הגפן, אף כשאינו ראוי לאכילה. ואתי שפיר לפי"ז הא דבעינן מיעוט לשבישתא, שהוא עץ בעלמא. ולהמנ"ח קשה. ואפשר שטעמו שבמיעוט של שבישתא או מן הכלל ופרט וכלל, ממעטים גם שאר דברים שאינם ראויים לאכילה, אפילו בפרי היוצא מן הגפן, לא רק בגפן עצמו).

נזיר שאכל שלא כדרך אכילה (כגון שעירב בהם דבר מר) – כתב המנ"ח שם שפטור, כשאר איסורי תורה שנאמר בהם 'אכילה'. ומשמע מדבריו שאף בחרצנים הדין כן. (וכן יש להוכיח מדברי התוס' בשבועות כב: ד"ה אהיתירא. וצריך עיון).

צירוף כמה מינים – איסורי נזיר מצטרפין זה לזה, כדתנן במתניתין. והעיר המנ"ח (שם יח) לפי מה שכתב רש"י בשבועות (כ: ד"ה ואזהרתיה) שהמתרה צריך להתרות משום ה'לאו' המסויים שנאמר בתורה – כשצרך שני מינים, מסתבר שצריך להתרות בו משום שניהם, ואם התרו בו משום אחד מהם, לא ילקה, שהרי אין בו כזית. ומשום 'מכל אשר יעשה מגפן היין' – אין מלקות – ע' בסוגיא להלן לה: ובחידושי הגר"י כאן.

(לולא דברי המנ"ח, ניתן היה לומר שמספיקה התראה של אחד מהם, שהשני מצטרף עמו לחייבו משום הלאו של זה, וכדרך שלדעת ר' יוחנן הטר מצטרף לאיסור, הכי נמי לפי החולק, מצטרף איסור-נזיר אחד להשלמת איסור-נזיר אחר).
צירוף מיני אכילה עם שתיה – משמע מדברי הרמב"ם (הל' נזירות ה, ג) שאין מצטרפין לחיוב,

אלא אוכל עם אוכל, כענבים וחרצנים, או משקה ומשקה, כיון וחומץ. אך לא אוכל עם משקה. וכן נראה מדברי התוס' (בראש הפרק). ו'המפרש' שכתב כאן שחרצן מצטרף עם יין וחומץ, נראה שכתב כן אליבא דרבי עקיבא הסובר ששיעור יין בנוזר בכזית, ולשיטתו, כיון ששיעורם שוים, מצטרפין זה עם זה, הגם שזה אוכל וזה משקה. (הנצי"ב; הגרי"ז). (בספר 'אמרי בינה' (או"ח טז) כתב שאכילה ושתיה אינן מצטרפות בכל התורה, הן לענין מאכלות אסורות, הן לענין חיוב ברכה אחרונה, אפילו באופן ששיעורם שווה, (כגון המחזה חלב ששיעורו בכזית, ע"ש). והוכיח כן מדברי התוספתא. וזה נראה סותר לדברי המפרש כאן. אמנם מדברי רבי עקיבא עצמו אין להוכיח מידי, שאף אם כוונתו לצירוף הפת עם היין (ע' להלן בגמרא), הרי היין נעשה כחלק מן המאכל, ואין כאן מעשה שתיה כלל. וכמו שכתב המגן אברהם (ר"ס רי) לענין ברכה אחרונה לענין פת ספוגה במשקה או ירק וציר שעליו).

ככתבם וכלשונם'

(לה) 'ורבי אלעזר דדריש מיעט וריבה, פרט וכלל ופרט מנא ליה... לולבין אין עלין לא' – 'והספרים שלנו מוחלפים בגרסאות הרבה בכל אותה שמועה שבתחילת פרק שלשה מינין' (שו"ת רשב"א ח"א תלב). 'כל אותה שמועה שבריש פרק שלשה מינין, מעורבת בגרסאות, ואין ספר מסכים עם חברו' (שם ח"ג שמה).

(הרשב"א שם כתב שרש"י לא פירש מאומה על שאלת הגמרא 'ורבי אלעזר דדריש מיעט וריבה פרט וכלל מנא ליה, וכנראה – כתב שם – לא גרס כן כלל בגמרא. ובפרוש המפרש שלפנינו קטע זה מובא. ומבואר אחד משלשה דברים: או שאין זה שלפנינו פירוש רש"י כלל, כמו שכתב הרב 'יד מלאכי' (הביאו הגרעק"א בתחילת המסכת. וכ"כ מהר"ץ חיות שם 'זכר ידענו הפירוש על נזיר אינו מרש"י רק איזה תלמיד יחסו לשמו ואינו ממנו'). או שביסודו הוא פירוש רש"י אלא שהוסיפו ושילבו בו דברים נוספים, כמו שמצאנו בכ"מ הוספות מתלמיד וכדו'. או אפשרות שלישית שיש מעלים, שהוא פירוש"י במהדורה קמא. ועל כל פנים לא היה פירוש זה כמות שהוא לפנינו, לפני הרשב"א. וב'שדי חמד' (ח"ו עמ' 71) פקפק בדברי האחרונים שכתבו שאינו רש"י, מפני שמצאנו בכמה מקומות בדברי הראשונים שהביאו מדברי המפרש שלפנינו בשם 'רש"י'. ולכאורה זו אינה ראייה, שאפשר שהמפרש העתיק חלק מפירוש רש"י והוסיף עליו דברים (בפרט אם היה זה תלמידו, כנ"ל). אף ר"י ענגיל ז"ל (בריש המסכת) נשא ונתן בדבר, ואחת מהוכחותיו מדברי המפרש להלן (לו). שאין טומאת אוכלין בפחות מכביצה, שזה נגד שיטת רש"י בכל מקום. וע' בתוס' שם. וראה עוד בהקדמת ר"י עמדין לפירושו לאבות 'לחם שמים' מש"כ בלשונו החדה).

'שלשה מינין אסורין בנוזר' (לד)

... ואחר זה נזכר פרשת נזיר, שיש עצה להיות נשמר מקודם לבל יהיה נפתה לשלשה פגמים הנ"ל, לקנאה תאוה וכבוד, על ידי שלשת הדברים שצריך הנזיר להזיר עצמו. כי גידול פרע הוא תיקון הקנאה וכעס, כידוע, דשערות מורין לדין, כי 'עשיו איש שעיר'. והיוצא מן הגפן להיות נזהר מתאוה, כמו שאמרו 'הרבה יין עושה'. וטומאת מת הוא מפגם הכבוד, שבא מסיבת הכבוד והתנשאות, על ידי הסתת הנחש בחטא הראשון שאמר להם 'והייתם כאלקים', ועי"ז נקנסה עליהם מיתה, בלשון 'כי עפר אתה ואל עפר תשוב' – שאין לו במה להתנשאות. והיינו, על ידי שתהיה לו אתערותא לקדש עצמו במותר לו, ולא על ידי עצבות לסגף את עצמו, כי על זה נקרא 'חוטא', כי דייך במה שאסרה תורה. רק כענין נזיר של שמעון הצדיק.

ועל ידי שעושה בתורת גדר לעצמו כדי להיות נשמר מיצר הרע, גם אם מסגף עצמו מעט, נקרא קדוש, וכדברי רמב"ן ז"ל על פסוק 'קדושים תהיו' שחשב זאת למצות עשה לקדש עצמו במותר לו, כל אחד לפי מה שמרגיש בנפשו את נגעי לבבו, לבל יהיה נבל ברשות התורה... (פרי צדיק – נשא, ג. וראה עוד בגליון סו במצוטט מ'מי השילוח')

טעם כעיקר; התר מצטרף לאיסור (לו).

דרשינן בגמרא, חד אמר לטעם כעיקר, וחד אמר להיתר מצטרף לאיסור. ונראה שמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, ואחד רמז בדבריו הקדושים דבר אחד והשני דבר אחר; והוא – טעם היינו הסתכלות איסור חלילה, או איזה מחשבה והרהור רע חלילה הוא כעיקר עבירה גופא, וצריך לשמור עצמו מאד בזה כמו מהעיקר-עבירה. ומר אמר 'היתר מצטרף לאיסור' – שהנה עיקר מניעת האדם מעבודת הבורא הוא עסק הפרנסה שקשה כקריעת ים סוף, ורובם נכשלים חלילה בעסק משא ומתן, שצריך לזוהר מאד בזה, כולי האי ואולי... וזהו 'חצי זית איסור וחצי זית היתר מצטרפין' (ערש"י פסחים מג:). – שקצת עושה באמונה לפעמים ולפעמים להיפך חס וחלילה, או גם ההיתר נבלע באיסור חלילה. (נועם אלימלך – נשא)